

FERRAN ARASA I GIL, JOAQUÍN ALFONSO LLORENS, ANA MIGUÉLEZ GONZÁLEZ

NOVA LECTURA DE LA INSCRIPCIÓ *CIL* II²/14, 745 D'ONDA (CASTELLÓ)

En els primers mesos de l'any 2012 es van realitzar els treballs de reforma de diferents estances annexes a l'església de l'Assumpció de la població d'Onda (la Plana Baixa, Castelló), que comprenien les cases del Rector, Abadia i de la Campanera, a més de l'Escoleta. El seguiment arqueològic va ser realitzat per J. Alfonso Llorens i A. Miguélez González, de l'empresa Arqueologia i Patrimoni S. L. A la casa de la Campanera es va decidir canviar l'accés al Campanar, que fins aleshores es realitzava per una porta del segon pis i a través d'una estreta passarel·la. Després de llevar aquesta, i de fer-hi un nou accés des de la terrassa del primer pis mitjançant una escala de cargol, es va poder descobrir completament una inscripció que fins aleshores havia quedat mig oculta (fig. 1). Els tècnics que van fer el seguiment van comunicar els resultats dels treballs a F. Arasa, qui en va fer l'autòpsia el 27 de juny d'aquest mateix any. L'interés de l'última línia del text ara descoberta, que en completa la lectura, motiva aquesta nota¹.

La inscripció era coneguda des de finals del s. XVIII, quan l'esmenta Valcárcel (1852: 78), que en diu: *en el campanario de la iglesia mayor, habia tambien otra inscripcion bastante dilatada; pero como estaba colocada en la pared inmediata á un pasadizo, construido para el servicio del dependiente de la iglesia, parece que al hacer*

esta obra la picaron á fin de que el yeso aferrase mejor. Amb posterioritat l'esmenten altres autors com Rull (1943: 26), Ripollès (1976: 261, n° 104) i Arasa (1990: 67, n° 5, lám. II, 3), fins que posteriorment va ser inclosa en el *CIL* II²/14, 745 i en el *corpus* epigràfic de Sagunt editat per Corell (*IRPV* IB, 521).

L'epígraf es conserva al mateix lloc, encastat en la paret del campanar de l'església de l'Assumpció, concretament en la part superior del primer cos, construït amb grans carreus de diferents tipus de pedra, fent cantó a l'altura del primer pis de l'antiga casa de la Campanera. Es tracta d'un gran bloc paral·lelepípede de pedra calcària grisa, del qual la profunditat no es pot comprovar per trobar-se adossada al campanar la paret de l'esmentada casa (fig. 2). El carreu està trencat en dues parts desiguals, amb una ampla esquerra que les separa, i esvorellat, sobretot en els costats superior i esquerre. La inscripció està col·locada en posició invertida. El camp epigràfic és llis i té danys importants al voltant de la línia de fractura que separa les dues parts, en la part superior del costat esquerre, al centre de la meitat dreta i a prop de l'angle superior dret. La superfície es troba allisada i picada en època moderna per a poder ser lluida. Hi ha una línia incisa poc marcada per davall del text que travessa tot el carreu.

Fig. 1. Vista del primer cos del campanar de l'església de l'Assumpció d'Onda, amb la inscripció en el centre de la part superior.

Dimensions: 78 x 165 cm.

Marges: superior: 9 cm; dret: 22 cm; inferior: 28 cm; esquerre: 22 cm (rr. 1-2).

Alçària de les lletres: 1: 6-6,5 cm; 2: 6-6,5 cm; 3: 7,5 cm.

Interlineació: 1-2: 4,5-5 cm; 2-3: 14,5 cm.

*L(ucio) Pomponio L(uci) · f(ilio) · Marce[l]lo
Marc[ia] · f(ilia) Marc[ella] f(ilio) piissim[o]
[hic sit]a est HS(sestertium) · n(ummum). XX (milibus)*

La lletra és prou regular. La primera I de l'adjectiu elogiós és *longa*, amb una alçària de 9 cm. Els punts són triangulars. El text ocupa tres línies, de les quals la tercera només es veia molt incompleta i s'ha descobert completament en els recents treballs. En la primera es distingeix incompleta l'abreviatura del prenom del difunt, es llegeix la inicial del *nomen* i, del final del cognom, no es conserva la primera L i només parcialment la segona, però es veu bé la vocal pertanyent a la desinència. La seua lliçó, doncs, queda com estava. En la segona no es podia llegir el gentilici de la dedicant, que ara es reconeix amb la inicial i la quarta lletra incompletes i la terminació desapareguda; es tracta amb seguretat de *Marcia*, tal com havia proposat Alföldy en *CIL* II²/14, 745, i contràriament al que pensava Corell, per a qui aquesta restitució no era possible per raons d'espai. La filiació es troba incompleta, ja que no es reconeix la inicial del nom del pare, i la lectura del *cognomen* queda com estava, amb

les quatre darreres lletres esborrades. Finalment, el superlatiu pot llegir-se complet amb l'excepció de la desinència. De la tercera, Corell no havia pogut identificar amb seguretat cap lletra i Alföldy hi distingia una A i una T separades. En aquesta la interlineació és major, també ho és l'altura de les lletres i el text comença en el mateix marge. Les primeres lletres deuen correspondre a un mot o expressió que començava més a l'esquerra: una A i, un poc separades, EST; no s'hi distingeix amb claredat cap punt. A continuació figura la referència al cost del monument: dos traços verticals i una S barrades i una N i el numeral XX supraliniats; es veuen els punts entre la S i la N i entre aquesta i el XX.

Així, doncs, es tracta de la dedicatòria d'una dona anomenada *Marcia* (.) *f. Marcella* al seu fill *L. Pomponius L. f. Marcellus*, on figura el cost del monument, de tipus desconegut però de considerables proporcions si considerem les dimensions del carreu on es troba la inscripció. La paleografia i l'adjectiu elogiós aconsellen una datació en el s. II, com ja va assenyalar Corell. Els *Pomponii* són coneguts en altres dues inscripcions d'aquesta localitat (*CIL* II²/14, 743-44, 746 = *IRPV* IB, 519, 520), a partir de les quals s'han elaborat diferents propostes de reconstrucció de l'*stemma familiae*. Aquesta *gens* no és molt nombrosa a Hispània (Abascal 1994: 201); al territori municipal de *Saguntum* només apareix en aquesta localitat d'Onda. Es tracta d'una família possiblement d'origen servil que va arribar a tenir una gran importància

Fig. 2. Fotografia de la inscripció després d'haver-se netejat.

a nivell local, com mostren les tres inscripcions conservades i la referència al cost del monument que figura en aquesta inscripció.

La part de major interès de l'epígraf és sens dubte la darrera línia, on trobem el preu del monument precedit de quatre lletres que deuen correspondre a una fórmula que es conserva incompleta, i que ens indica que ací el text no es trobava alineat i començava més cap a l'esquerra. Donat que es tracta d'una línia amb característiques diferents a les anteriors, i que per tant podria haver estat afegida amb posterioritat, pot tractar-se del final de la fórmula *hic sita est* referida a la pròpia dedicant, que podria haver mort després del seu fill.

En la xifra que apareix en la r. 3 figura el numeral XX precedit per dos traços verticals i una S barrats, que expressen que el *nummus* a què es refereix la xifra que figura a continuació és de sestercis. Així, doncs, el cost del monument que *Marcia* (*.*) *f. Marcella* va erigir en record del seu fill *L. Pomponius L. f. Marcellus* va ser de 20.000

sestercis. Aquesta es la segona menció al preu d'un monument que es coneix en l'epigrafia valenciana, totes dues en terres castellonenques; l'altra és la coneguda inscripció de Xèrica (l'Alt Palància, Castelló) que fa referència a l'arc que va erigir *Quintia Proba* en el s. II dE (*CIL* II²/14, 237, 746 = *IRPV* II, 27), que estava coronat per tres estàtues i va costar 40.000 sestercis, exactament el doble que el monument d'Onda (Alföldy 1984: 227, n. 9; Abad 1984: 199; Arasa 1992: 100-101, n° 33, lám XIV). En l'epigrafia hispànica, les referències que donen el preu de diferents tipus de monuments no són molt nombroses i varien molt. Pel que fa als edificis de culte, a *Vlisi*, el munífic *L. Vibius Fetalis* va erigir una edícula amb una ajuda de 6.000 *HS* per part de la ciutat, de manera que l'import total podia haver pujat al doble d'aquesta quantitat; a *Arucci*, *Baebia Crinita* va deixar un llegat testamentari de 200.000 *HS* per construir un temple i una estàtua; i finalment, a *Emporiae* l'evergeta *Cornelia Procula* va deixar un altre llegat testamentari de

40.000 HS per a l'erecció d'un temple (Curchin 1983: 231-237; Cisneros 1987: 208-210; Melchor 2004: 255-256).

A Itàlia el preu mitjà d'una tomba és de 10.000 HS, exactament la meitat que el d'Onda; el cost d'aquest el trobem en dotze ocasions a diferents ciutats (Duncan Jones 1982: 128, 167). A les províncies africanes el preu mitjà d'una tomba és de 1.380 HS, per tant molt inferior, de manera que el del monument d'Onda se situa pròxim als d'un segment elevat comprès entre 24.000 i 32.000 HS, i similar als d'alguns temples (Duncan Jones 1982: 79, 90, 99). En l'epigrafia hispànica són més nombrosos els epígrafs que fan referència als preus de les estàtues, que se situen entre 1000 i 8000 HS, amb una mitjana de 5.000 HS (Curchin 1983: 230-232; Cisneros 1987: 210-214; Melchor 2004: 261). Aquest preu és pròxim al de les estàtues d'Itàlia, en la seua major part comprès entre 4.000 i 7.000 HS, i similar al de les estàtues de marbre de les províncies africanes, que oscil·la entre 2.000 i 8.000 HS, amb una mitjana de 5000 HS (Duncan Jones 1982: 78, 126).

En síntesi, la neteja d'aquesta inscripció ha permès llegir amb seguretat les dues línies ja conegudes del text, on figuren el nom del difunt i la dedicant, i afegir una tercera línia en què es concreta el preu del monument. Malgrat que desconeixem el seu tipus, aquesta dada resulta de gran interès i ve a confirmar l'alt estatus social de la gens Pomponia que es trobava assentada en aquest sector del *territorium* de Saguntum.

FERRAN ARASA I GIL
 Departament de Prehistòria i d'Arqueologia
 Universitat de València
 Ferran.Arasa@uv.es

JOAQUÍN ALFONSO LLORENS
 Arqueologia i Patrimoni S. L.
 joaquin@arqueologiaipatrimoni.es

ANA MIGUÉLEZ GONZÁLEZ
 Arqueologia i Patrimoni S. L.
 amiguel@arqueologiaipatrimoni.es

BIBLIOGRAFIA

- ABAD CASAL, L. (1984): Arcos romanos en el País Valenciano: los testimonios epigráficos, *Lucentum* III, 193-200.
- ABASCAL PALAZÓN, J.M. (1994): *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia.
- ALFÖLDY, G. (1984): Epigraphica Hispanica V. Inschriften aus Jérica und Umgebung, *ZPE* 54, 221-245.
- ARASA I GIL, F. (1990): Epigrafia llatina d'Onda, *CEMO*, 3, 57-75.
- ARASA I GIL, F. (1992): *La romanización del Alto Palancia según la Epigrafía*, Segorbe.
- CIL II²/14 = ALFÖLDY, G.; MAYER, M.; STYLOW, A.U. (eds.) (1995): *Corpus inscriptionum latinarum II: Inscriptiones Hispaniae Latinae. Editio altera. Pars XIV: Conventus Tarraconensis. Fasciculus primus: pars meridionalis Conventus Tarraconensis*, fasc. 1, Berlin.
- CISNEROS CUNCHILLOS, M. (1987): Testimonios epigráficos sobre el empleo del mármol en Hispania, *BMusZaragoza* 6, 197-220.
- CURCHIN, L. (1983): Personal Wealth in Roman Spain, *Historia* 32, 227-244.
- DUNCAN JONES, R. (1982): *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge.
- IRPVI = CORELL, J. (2002): *Inscripcions romanes del País Valencià. I. (Saguntum i el seu territori)*, València.
- IRPV II = CORELL, J. (2005): *Inscripcions romanes del País Valencià. II. 1. L'Alt Palància, Edeba, Lesera i els seus territoris. 2. Els mil·liaris del País Valencià*, València.
- MELCHOR GIL, E. (2004): Inscripciones evergéticas hispanas con indicación del coste de las liberalidades realizadas, *Moneta Qua Scripta. La moneda como soporte de escritura. Actas del III Encuentro Peninsular de Numismática Antigua* (F. Chaves, F.J. García Fernández, eds.), Sevilla, 255-264.
- RIPOLLÈS ALEGRE, P.P. (1976): *Sinopsis de epigrafia latina castellanense*, MPAC 1.
- RULL VILAR, B. (1943): *Noticario Histórico de Onda*, Alcira.
- VALCÁRCCEL, A. (1852): *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia*, MRAH.

NOTA

1. Volem agrair els comentaris del professor del departament de Prehistòria i Arqueologia (UV) P. P. Ripollès. En els treballs de cerca hem utilitzat les bases de dades *Epigraphische Datenbank Heidelberg* (EDH): <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index.html.en>; *Epigraphik-Datenbank Clauss/Slaby* EDCS: <http://www.manfredclauss.de/>; i *Hispania Epigraphica*: <http://eda-bea.es/>.